

Живот и учење св Григорија Богослова

игуман Иларион Алфејев

November 10, 2005

Монаштво

У хришћанској традицији идеал безбрачности као подражавања Христу нашао је своје оваплоћење у монаштву.

Време живота св. Григорија Богослова подударало се са формирањем монаштва на хришћанском Истоку. Старији савременик св. Григорија Богослова био је св. Атанасије Велики, који је у својем "Житију св. Антонија", сликовито представио лик идеалног монаха-очелника. У првој половини IV века настаје делатност св. Пахомија Великог, оснивача општежитељног монаштва у Египту, Илариона Великог, организатора палестинског монаштва, а такође и двојице великих Макарија - Александријског и Египацког. У исто време у Сирији цвета прото-монашки покрет "синова завета"; такође се јавља и покрет месалијанаца, који ускоро продира у монашке кругове на читавом Православном Истоку.

У Кападокији је распрострањавање монаштва везано пре свега за име Евстатија Севастиског, који је поживевши много година, до 373, био пријатељ и учитељ св. Василија Великог. Евстатије је припадао ономе кругу аскета који је био осуђен на Гангрском Сабору; наима из анатема овога Сабора ми сазнајемо о основним цртама Евстатијевог учења. Сабор је појединачно анатемисао оне који осуђују легитимни брак, који не допуштају једење меса, ко се не причешћује код ожењених свештеника, ко практикује девственост из разлига што се гнуша брака, ко се, сачувавши завет девствености преуноси над онима који су у браку, ко пости по васкрсењу, ко избегава црквена сабрања или устројава своја сабрања независно од надлежног (месног) епископа; анатема се такође предају и жене, које под изговором аскецких подвига остављају своје мужеве или избегавају васпитање деце. Највероватније да сам Евстатије није био присталица ових крајности, које је Гангрски Сабор осудио, и да су ова погрешна мишљена владала само међу одређеним лицима у његовој околини. Међутим, како Евстатијеви списи нису доспели до нас, у овом тренутку немогуће је установити степен одговатрајућих анатема Сабора на његово учење.

Василије Велики је обрадио многе Евстатијеве идеје. иако му је потпуно био стран тај крајњи индивидуализам, који је карактерисао већину аскета, који су осуђени од Гангрског Сабора. Напротив, он је на сваки начин заговарао "црквени" карактер монашког живота. Он је стремио ка томе да монаштво које се (у то време) формирало не постане опозиција Цркви, да се не претвори у неку секту ригорозних аскета, већ да оно постане нераздвојни део црквеног организма. И више од тога: у василијевим "Правилима" уопште се не помиње реч "монах" и не говори се о монаштву као о издвојеној из Цркве групи људи. Пре (би се рекло) да је Василијева брига била устројавање Црквене заједнице (община = општина) као такве, т.ј. све Цркве, као једне заједнице "савршених хришћана". Унутар те макро-општине могле су постојати - и извесно су постојале у време Василија, микро-општине аскета-девственика и очелника: ове су се заједнице (општине) показале као језгро тог духовног (поновног) рођења, које је по василијевом мишљењу требало да обухвати сву Цркву.

василијева "Правила" су била адресована свим аскецки настројеним хришћанима, а тек када се завршило формирање монаштва као институције она су се почела примењивати као монашка правила и постала су основа свих манастирских устава Православног Истока. Велика је заслуга Василијевих Правила што монашки покрет ни у његово време ни после тога није претпоставило себе Цркви, већ је остало унутар ње. Заслугом св. Василија треба сматрати и то да је идеал монашког живота проникао у широки слој виантијског заједничарења

и омогућио формирање такозваног "монаштва у свету": многи мирјани су се надањивали аскецким нормама монаштва и убацивали одређене елементе монашке духовности у своју сопствену праксу.

Историчари су безусловно у праву, када указују на то, да Василије, будући епископ Цркве Христове, ставио посебан акценат на интеграцију монашких обитељи у живот Цркве, на потчињавање епископу: његове општине, то су најмање "помесне Цркве" на челу с "предстојатељима", при чему је калсични манастир типа египацких општежитћа св. Пахомија. Тиме се не умање треба кориговати тврђење да св. Василије "није стварао, и није утемелјавао, слично св. Пахомију, одељене монашке обитељи". У сваком случају, Григорије Богослов јасно говори о Василију као саздатељу "манастира" и обитељи, које, уосталом нису институционално биле одељене од Цркве. Василију је, по сведочанству св. Григорија, пало у део да синтетизује идеал живота у обитељи са пустинижителством, да споји "делатност" са "филозофијом" (созерцањем).

Велика је девственост, безбрачност и пребивање и истом дотојанству (чину) са Анђелима, једнаким по природи, суздржаћу се да кажем - са христом, Који... рађајући се од Деве, озаконоио је девство... Дакле, ко је боље од Василија или испоштовао девственост или утврдио закон због тела, (и то) не само на сопственом примеру, већ и у својим списима? Чији су то манастири(perthenones), чија она (сва) писмена правила којима је он чула чинио целомудреним... и убеђивао (да се чува) истинско девство? Пустинижителство и општежиће се често налазе у међусобном сукобу и опозицији, премда ни једно ни друго не садрже у себи једино прености или једино мане. Прво, мада је више молитвено, благоустројено и приводи Богу, није лишено надмености..., а друго, премда практичније и корисније, али не избегава метеж. Василије је превашодно спојио и једно и друго, устројивши келије за очелнике недалеко од обитељи (κοινοβιον) и гадских манастира (midakon), не разделивши и не одвојивши једне од других, као неким бедемом, него је истовремено сјединио и разграничио да и мудрољубље не би било лишено општења и делатни живот не био лишан мудрољубља.

Поменимо, да је Григорије и сам хтео да посвети живот ономе што је он називао истинско мудрољубље (филозофија), премда му околности нису дозволиле да то учини. Поставши свештеник, а затим и епископ, он је свагда задржао (сохранил и сачувао) чезњу за очелничким животом, често се повлачио (уходил) по горама и путовао на своје породично имање, спасавајући се од немилостивог архијерејског живота. У апологецкој речи, произнесеној након повратка из понтијске пустиње, Григорије је молио опроштај од своје пастве зато што ју је привремено оставио, (а такође) и исповедао своју љубав према очелничком животу.

Обузела ме је нека пламена љубав према благу непрестане молитве и очелничтва (eros tou kalou tes hesychias kai anachoreseos), чега сам љубитељ био од самог почетка, (и то љубитељ) какав би био неко ко се занима словесним наукама (peri logous espoudakoton), које (сам) ја, будући у важнијим и опаснијим околностима обећао Богу, и коме бих се већ окренуо... Ништа ми се није показало тако (прекрасно) као када сам умиравши чула, ставиши изван тела и света, сабравши се унутар себе, не дотичући се ничега људскога без преке потребе, разговарајући са самим собом и са Богом, живео изнад видљивог и у себи свагда носио чисти божански лик...будући и увек постајући заиста чисто огледало Бога и свега божанског, надодајући светлости светлост, мање светлој - светлију (amaurotero tranoteron), већ са надом сабирати блага будућег века и живети заједно са анђелима, и будући још на земљи, оставити земљу и узносити се горе (помоћу) Духом. Ако је ико од вас стекао ову пламену љубав, тај зна о чему говорим...

Које је место св. Григорија Богослова у историји раног монаштва? У смислу у којем са ова реч употребљавала у односу на египацке монахе IV века, он уопште није био монах. Он такође није био припадник ма које конкретне обитељи кападокијских аскета, премда је и проводио извесно време у сличним обитељима. Од три традиционална монашка завета: послушања, нестицајна и целомудрености - он је сачувао само последњи. Што се тиче завета нестицаја, целог живота је Григорије остао богати аристократа, који је управл-

јао великим имањем (на коме су се налазили) дом, земља, врт и робови. Што се завета послушања тиче, Григорије је био савршено неспособан да се потчини црквеним властима: примивши свештенство он је побегао у пустињу, а потом се вратио и оправдао се својим непослушањем. Поставши епископ, никада није служио у својој епархији; када је изабран на Константинопољски престо убрзо је поднео оставку. За њега је лична слобода била изнад свега, о томе је он стално и нескривено говорио.

Али у том снажном осећању слободе, како изгледа, и закључује се монаштво св. Григорија Богослова. Добивши назначења за црквене дужности, он је давао себи за право да не испуни наложено, ако то противречи његовим стремљенима; занимајући се црквеним делима сачувао је слободу духа, имајући богацтво, остајао је слободан од њега. Григорије је могао себи да дозволи да својим парохијанима говори о томе како му је пријатно да *"малом и оскудном кришком хлеба"*, о својој *"власаници"* и *"скромној трпези, која се не разликује много од птичије"*, премда су слушаоци знали за његово (имовинско) стање: он је искрено сматрао себе слободним од сопственог богацтва и могао је себи да дозволи *раскош* да се оскудно храни, бедно одева и води подвижнички начин живота.

Григорије није шватао монаштво као својину одређене црквене институције, већ пре свега ко унутрашњу устремљеност Богу, постојано пребивање у молитви, стремљење ка усамљеничком и безмолвном животу. Монаштво је за Григорија такође могућност да се време посвети размишљању о Богу, о смислу људског живота, могућност да се води безметежни и живот без брига, пењати се на гору или шетати покрај мора. осим тога, и може бити, пре свега осталог, то је могућност да се без препрека занима учењем - читати Писмо, дела светих Отаца Цркве, античких филозофа, песника и историчара, писати богословске, моралне и аутобиографске тракте, проповеди, стихове и писма. У томе смислу Григорије, исто као и јероним на Западу, може бити назван родоначелником *ученог монаштва*.

У Григоријевом аскецком лексикону осим појмова *"безмолвија"* (*хеџырцсыџиа*) и *"отшелништва"* (*аначоресис*), важно место заузима помен *"пустиње"*, на језику раног монаштва пустињом се називало свако место које је човек изабрао ради усамљеничког живота, била то пустиња у географском смислу, гора или непроходна шума: за Григорија је пустиња било његово имање у Назијану. Григорије је називао пустињу *"руководитељком"* свог својега живота, *"сатрудницом"*, *"мајком божанског ушођења"* и *"обожитељницом"* (*тхеопион*). Сиљ одласка у пустицу је побећи од свецког метежа и стећи унутарњу тишину која је неопходна ради богоопштења. Григорије се ослања на прмиере пророка Илије, Јована Крститеља и самога Исуса Христа, када говори о неопходности искуства (опита) пустиње за хришћанина:

...и Илија се са задовољством предавао мудровању (hedeos eperphilosophei), и Јован у пустињи, и сам Исус је чинио дела пред народом, а молио се углавном на путим местима. Каква је закон он дао самим тиме? Мислим да да је због чистог сабеседовања с Богом неопходно пребивати у безмолвију (hesychazein), и макар мало извео свој ум из обмањивог. Јер Он сам не потребује удаљење - и нема места где би се могао сакрити будући да је Бог Који све испуњава, него да би се ми научили да има време за делање, а има и време за упражњавање вишега.

Треба обратити пажњу да како у наведеном тексту, тако и у многим другим Григорије говори о усамљеничком животу као о *"филозофији"*. За њега монаштво није само подражавање начину живота Христа и пророка, већ, у одређеном степену и начину живота античких филозофа. Међу ученим монасима његовог времена такво је шватање било општеприхваћено. Василије велики је говорио да је истински филозоф онај који је закључао тело у манастиру, а ум сабира унутар себе. Григорије Ниски назива монашки сто *"филозофском трпезом"*.

Упоредо са тим Григорије је подвлачио да је монашки живот неупоредиво виши од живота античких филозофа. Иако се код последњих сусрећу примери достојни подражавања у мудрости, само су у хришћанству могући оргинални обрасци светости. У 4. беседи, *"Против Јулијана"* Григорије претпоставља монахе античким филозофима, доказујући да је монаштво пут који води сједњењу с Богом, озарењу Божанском светлошћу и обожењу:

Видиш ли те људе који немају ни имање ни кров, и самим тим се приближавају Богу; у ко-

јих ноге нису умивене, а постеља им је земља, како говори твој Хомер...који су доле, али изнад дођега, међу људима, али изнад човечанског; свезани, али слободни; стешњавани, али не задржавани, који не овладавају ничим у свету, али су сасвим изнад света; у којих је двострук живот - један презиру, а о другом се брину; који су кроз умртвљење бесмртни, кроз одречење, сјединјени с Богом; који су ван страсне љубави, али пламте божанском и бестрасном љубављу; који овладавају извором Светлости и још су сада озарени њиме; у којих су анђеоска псалмопојања, свеноћно стајање и преселење ума Богу, ума који ушибено хита ка висоти; у којих је чистота и очишћење; у којих је бласто и небо, унижавање и (узвишавање) на престо, нагота и одећа нераспадљивости, пустиња и салве на небесима, власт над земаљским наслађењима и бесконачно неизречено наслађење; сузе које очишћују грех света, а подизање руку гаси пламен, укроћује звери, отупљује мачеве, разгони војске у бекство.

кроз сав свој живот Григорије је општио с монасима и ушибавао се аскецким подвизима многих од њих. У 6. беседи, произнесу поводом поновног сусрета монаха називанске епархије са својим епископом Григорије описује "пост, молитву, сузе, жуљеве на коленима, бијење у прса, стењање, вапаје из дубине, свеноћно стајање, преселење ума Богу"; такође говори и о спољашњем изгледу монаха, који су ходали боси, нису се умивали, носили су једноставну одећу "одговарајућу фризуру" (коура сымметрос); напомиње чврсти ход монаха, њихов нелутајући поглед и пријатни осмех, "или боље, само вид осмеха, целомудрено се уздржавајући од смеха". Све је то очигледно блиско ономе што је Василије Велики писао Григорију у једном од својих раних писама у вези са спољашњим изгледом и понашањем монаха: тамо се такође говори о уздржању од смеха, неопраној одећи, чврстом ходу и сл.

У песми "Јеленију о монасима", Григорије даје кратке карактеристике својих познатих монаха: један од њих (Кледоније) "живео је ради бедних и све своје принео је Христу, пре свега самог себе", други (Јевлалије) бринуо се о старој и болесној мајки; трећи (Фегоније), "стојећи на земљи дотицао се небеских престола... и на његовом цветном лицу свагда је очито сијање радосног духа". Општа карактеристика монаха садржана је у овим стиховима, што и у беседи "Против Јулијана":

*Сви су они служителји свесилног Бога,
сваки савршен у свом благочешћу.
Лаганим стопама иду по земљи...
То су каменице великога храма и Христос их свезује.
Један другог испуњавају љубављу хармоније Духа...
Они су умерени у речи, умерени у ћутању и зауздавају
и смех и слух и неприлични изглед...
Земаљски мртваци, они мислено живе у горњем,
свагда имајући пред очима велико сијање Бога
и ликоване благочестивих душа у будућем (веку).*

Иако скупа са многим похвалним речима на рачун монаха, у Григоријевим стиховима ми налазимо сурова изобличавања лажног монаштва и јетку сатиру према онима за које је сматрао да су нарушили монашку дисциплину. Примајући монаштво, пре свега као унутрашњи и сакривени живот, он је устао против лицемерја и превртљивости (ханженство) у које се понекад претварало монашко благочешће. Сви спољашњи знаци о којима је раније било речи - босо хођење, ношење бедне одеће, оборен поглед и др. није ни у ком случају циљ сам по себи - то су само "бочни ефекти" монашког начина живота, суштина кога је очишћење срца и непрестана молитва.

Према се Григорије искрено ушибивао оним монасима, које је описивао у беседи "Против Јулијана", или у песми "Јеленију", он се, по спољашњости није убрајао међу њих. Традиционални монаси се нису прали, нити лечили код лекара, а Григорије се по савету лекара лечио у бањама (= на водама). Монаси су се одрицали својих имања, а Григорије је сва своје сачувао. Њега су наиме оптуживали да "раскошује", да је "богат" и живи у "испразности". Одговарајући на њихове оптужбе, Григорије подвалчи, да се истинско

монаштво не ограничава примањем на себе монашког "изгледа":

*У нама је, може бити, извор и рибњак и прохладни ветрић,
и хлад дрвета, сама незнатна добра;
и ви то називате раскошју. Или је
Хришћанима већ немогуће и да дишу? можете ли и то да нам забраните?...
Како си мрачан ти, малдићу, како бедан, ходиш без обуће,
прљаве косе, једва проговарајући реч!
И одећа ти виси од појаса, и црна раса
;ин ти се вуче по земљи.
Ако је све то ради вере, читав живот треба бити сведочанство томе,
а ако је само глума, нека други похвале то! (ја нећу)*

Монаштво, претворено у хистерију, с правом је изазивало Григоријев гнев. Али је још рескије говорио о оним монасима који, нарушавајући завет целомудрености, живе с лицима супротног пола. у градском монаштву IV века, био је широко реаспрострањен обичај, да монах-појединац, или неожењени клирик живи под истим кровом са такозваном "синизактом" (буквално преведено "уведена" у дом) или "агапитом" (љубљеном), која му је формално била служавка, а у реалности је често постајала љубавница. Постојали су такође случаји наложничтва монахиња-девственица, са синизактом-агапитом. Против овог вапијућег нарушавања црквене дисциплине постављан је 3-ћи канон Никејског Сабора 325. г., а такође и многе странице које су написали св. Атанасије Велики, Василије Велики, Григорије Ниски, Јован Блатоуст и др.

Григорије Богослов није штедео реске речи, обраћајући се монасима и монахињама који су живели заједно са особама супротног пола:

*Избегавај сваког мушкарца, а посебно синизакта:
то је горка вода Мере, веруј ми, девственице...*

*При мешању белог са црним добија се сиви цвет;
Живот и смрт немају ничег заједничког,
а они које сви називају синизактима
не знам да ли поштују брак или су изван брака.*

*Монаси, водите монашки живот.
А ако живите са агапитима, онда ви нисте монаси.
Агапитима-мушкарцима, а такође и агапитама-женама, ево шта ћу рећи:
Пропадните ви, проклети међу хришћанима, пропадните,
који прикривате бешњве природе...*

*Избегавај сваког мушкарца, а посебно синизакта:
то је горка вода Мере, веруј ми, девственице...*

*При мешању белог са црним добија се сиви цвет;
Живот и смрт немају ничег заједничког,
а они које сви називају синизактима
не знам да ли поштују брак или су изван брака.*

*Монаси, водите монашки живот.
А ако живите са агапитима, онда ви нисте монаси.*

Видимо да Григорије иступа у својству борца за чистоту монашког живота, напомињући монасима тога времена о томе идеалу живота у подражавању Христу, наша су и позвани.

Григоријево место у историји источног монаштва је доста скромно, његови списи на аскецке теме се не могу упоредити са Атанасијевим, Василијевим и Евгаријевим списима, који су били оснивачи монашке писмености. Иако је Григоријево лично искуство, несумњиво важно за све који следе монашку традицију. У његовом лику ми се срећемо са ретким типом монаха аристократе, монаха богослова, монаха филозофа, монаха песника. Његов живот је остао сведочанство тога да монах по призиву остаје монах и на епископској катедри, и на Црквеном Сабору, и седећи за столом и пишући, и лечећи се, и боравећи у хладу шуме, и шетајући по обали мора. Живећи у свету, монах остаје ван света, слободан од земаљских привезаности. Он живи у Богу тамо где га је живот нанео и где ми је Промислом Божијим дато да врши своје служење.